

Слободан Нићин

Институт за политичке студије, Београд

ЛУЖИЧКОСРПСКО ПИТАЊЕ И ЧЕХОСЛОВАЧКА 1945-1948

Приказ књиге: Кирил Шевченко, *Лужицкосрпско питање и Чехословачка 1945-1948*, Центар академске речи, Шабац, 2017.

Уводном делу, аутор анализу најпре започиње констатацијом да је одупирање германизацији, која је отпочела након губитка независности Лужичких Срба у Х веку, постало значајно питање од националног самоочувања лужицкосрпског народа и додаје, да су у томе, немалу улогу одиграле међусловенске везе Лужичких Срба. Улога тих веза била је, како наводи аутор, изузетно значајна

у преломним периодима историје, као што је на пример био период након I и II светског рата, када се оформио национални покрет са јединственим циљем, стварања сопствене лужичкосрпске државе и изласка из састава Немачке. Управо у периоду од 1945-1948, лужичко питање постало је предмет интересовања готово свих словенских држава, а на одређени начин и питање од међународног значаја. Поводом изјаве лидера Српсколужичког националног комитета, свештеника Јана Цижа, да Лужички Срби имају две могућности, од којих је једна да вечно живе у саставу Чехословачке а друга да нестану под Немачком, аутор истиче критику П. Тиман-а, који је искоментарисао са аспекта непостојања Чехословачке данас и тога што Лужички Срби и даље живе у саставу уједињене Немачке. Несумњиво се управо у томе одражава нереалистичност планова прикључивања Лужице Чехословачкој, сматра Тиман.

Правећи кратак историјски преглед у наредном поглављу књиге, упркос свим песимистичким прогнозама оних који су лужичкосрпском народу предвиђале брзу германизацију, аутор закључује да су се Лужички Срби очували као етнос до почетка трећег миленијума, превазивши бројна искушења. Совјетски савез је несумњиво иступао за опстанак Лужице у саставу Немачке, наглашава аутор. Умногome под притиском совјетских власти и уз активно учешће Јединствене социјалистичке партије Немачке, покрајински парламент Саксоније донео је у марту 1948. године Закон о заштити права лужичкосрпског становништва који је по први пут у историји Лужичких Срба предвиђао законодавну заштиту националних права Лужичких Срба од стране Немачке државе и широку употребу лужичкосрпског језика у образовању и административној сфери у областима које су насељавали Лужички Срби (31). Иако је наведени Закон подразумевао стварање школа у којима би се предавало на лужичкосрпском језику, а немачки језик био само предмет, службеним актом из 1952. године, школе су ипак биле подељене на две категорије - у једнима се настава одвијала на лужичкосрпском, а у другима на немачком језику. У годинама након тога, без обзира на многе негативне појаве, захваљујући великој државној подршци, у Источној Немачкој је изграђена значајна база која је подржавала развој лужичкосрпске културе у времену након уједињена Немачке, које је представљало ново озбиљно искушење Лужичке Србе. То искушење се највише огледало у томе што је, како сматра аутор, велики број младог, радно способног становништва отишао

у економски развијеније западне области Савезне Републике Немачке, због чега су, у условима одсуства, најчешће заборавили матерњи језик и брзо се германизовали. Оно што није занемарљиво јесте улога „матичне“ државе коју је, за Лужичке Србе, дуго имала Чехословачка, али чињеница да је, након уједињена Немачке и распада Чехословачке, интересовање Чеха, Словака и Пољака за Лужичке Србе опало, и даље важи. Упркос многим неповољним спољним факторима, један од најзначајнијих догађаја у другој половини XIX века јесте стварање Матице српске, која је одиграла огромну улогу у националном и културном развоју Лужичких Срба. На челу младосрпског покрета, био је Ј. Барт-Ћишински, који је иступао с критиком конзервативних кругова Матице српске и борио се за усвајање закона о језику који је повољан за Лужичке Србе. Барт је од 13. новембра 1918. године, био на челу Српско-лужичког националног комитета који је, након Новембарске револуције, иступио са значајним програмом националних промена и позивао на стварање независне лужичкосрпске државе. Међутим, упркос свим напорима, одлуке мировне конференције у Версају су дословце занемариле лужичко питање - Лужички Срби остали су и без аутономије. Дискриминације на рачун Лужичких Срба су се наставиле али, временом, у Вајмарској републици, Лужички Срби добили су значајан простор за национални развој, што нарочито карактерише међуратни период, објашњава аутор.

Наредно поглавље крајње сликовито описује каква је била политика нацистичке Немачке према Чесима, а каква према Лужичким Србима. У вези са тим, једно је сигурно, период нацизма у Немачкој је представљао највећу претњу словенских народа у целокупној историји постојања о чему говори податак, да је према генералном плану Ост, планирано пресељавање, ликвидација и германизација до 65 милиона Источних Словена и Јевреја. Рајх је имао, по речима аутора, исте планове и према западнословенским народима, да их претвори у радну биомасу (72). У наставку се говори о томе да су политику нацистичке Немачке према Чесима, разрадили руководиоци протектората Бохемија и Моравска, К. Х. Франк и К. фон Нојрат, а касније је била подржана и од стране Хитлера и Хадриха. Франк је био мишљења да постоје две могућности остваривања тог циља. Прва је тотално исељавање Чеха ван империје, а друга је „промена националности расно подесних“ Чеха, уз исељавање „расно неподесног дела“ чешког становништ-

ва (73). Франк је подржавао другу опцију, истиче аутор, а тај план је подржан и од стране Хитлера, у Берлину, 1940. године. Коначно, програм германизације Чеха је био изведен кроз активну немачку колонизацију и стварање немачких енклава, у раније потпуно чистим чешким регионима протектората, а посебна улога у том процесу је била намењена васпитавању чешке омладине, по немачком стандарду. Аутор сматра да је важно истаћи и чињеницу да многи Чеси, након брзог прилагођавања нацистичкој власти, нису били само жртве, већ и саучесници у нацистичким злочинима, што је још једна значајна димензија ових процеса. С друге стране, германизацију лужичкосрпског становништва, за разлику од Чеха, поједноставила је потпуна интегрисаност Лужичких Срба у немачки, социјално-политички и економски систем, објашњава аутор. Химлеров план из 1940. године је био, да се највећи део лужичкосрпског становништва пресели из Лужице у Пољску, где су са осталим Словенима требали да образују резервну радну армију за руднике и каменоломе. Такође, планирано је и да се лужичкосрпска интелигенција исели и изолује у чисто немачке области, што је почело да се реализује крајем тридесетих година. Нацистичке власти су у наредним годинама биле принуђене да ублаже своју политику према Лужичким Србима, због тога што су отворене репресије национал-социјалиста против лужичкосрпских активиста, изазвале гнев у Чехословачкој и другим Словенским земљама, који је кулминирао кроз форму протестних акција. Конкретан циљ нацистичких власти био је да се изведе потпуна трансформација најугицајније лужичкосрпске организације, Домовине, у оруђе германизације словенског становништва Лужице. Након коначног распуштања Домовине 1937. године, тензије су достигле врхунац. Бивши председник организације, Павол Недо, преселио се у Берлин, али је ипак, заједно са другим активистима Лужичких Срба, исте године ухапшен. Аутор напослетку закључује, да је само потпуни пораз нацистичке Немачке, који је 1945. био умногоме трагичнији него онај 1918. године, спасио Лужичке Србе од претње потпуног уништења.

Аутор у поглављу које следи, открива да су политички лидери Лужичких Срба, одмах после ослобођења у мају 1945. године, развили крајње активну делатност која је била усмерена на обнову лужичкосрпског националног живота, а подразумевала је формулисан спољнополитички програм о будућности лужичких зе-

маља. Након кратког периода разматрања, усвојено је обнављање делатности претходно забрањене лужичкосрпске националне организације Домовина, што је створило одговарајућу климу за сачињавање и упућивање неколицине докумената, од стране представника лужичкосрпског националног покрета, представницима власти Чехословачке, поводом припајања Лужичких земаља. Чланови Српсколужичког земског националног комитета упутили су, 12. маја 1945. године, Стаљину и Бенешу меморандум, у коме су изражавали наду у брзо ослобађање Лужичких Срба од „немачког јарма“ (124), али у таквим крајње сложеним условима, планови лужичкосрпских лидера нису могли бити од приоритетног значаја совјетској војној администрацији. Аутор указује и на тенденције многих друштвених и политичких организација које су се, у првим послератним годинама, залагале и за припајање других територија Чехословачкој- осим Лужице, свакако је било речи и о делу бивше немачке Шлезеје, као и о појединим територијама Аустрије и Немачке.

Перспективе припајања Лужице Чехословачкој, у току 1945. године, поједини комунисти, попут Здењек Неједлиа, су доживљавали као историјско право, док им је Министарство одбране Чехословачке посветило највећу пажњу. Једно од најважнијих питања разматраних на сусрету у Министарству 13. јуна 1945, била су питања о конкретним границама Лужице, које, према мишљењу генерала Алфред Расела, не би имале смисла ако не буде припојене на истоку област Житаве, а на западу област Пирне и подручје западно од Каменца. Паралелно са овим дешавањима, аутор у наставку четвртог поглавља књиге, истиче да су велике силе оставиле без одговора све меморандуме и обраћања ЦЗНК (Српсколужичког земског националног комитета) што је кулминирало неуспешним преговорима са совјетским руководством поводом лужичког „деликатног“ питања (162), добијањем крајње неодређеног одговора од Стаљина. Упркос јавној подршци ставовима СЗНК и Друштва пријатеља Лужице, чехословачка влада је заправо заузимала крајње суздржан став. У прилог томе говори чињеница да је Комисија Министарства, јуна 1945. године, подржала став да се у састав Чехословачке укључе Шлезејске области, али не и територија Лужице, због чега је чехословачко руководство истовремено иступало за делимично исправљање граница са Немачком, а потенцијални конфликт између чехословачких и лужичкосрпских политичара, подгрејавало

је обострано претендовање на Житаву. Аутор указује на значајне догађаје који се одиграли у лето 1945. године - масовне митинге за подршку Лужичким Србима и за припајање Лужице Чехословачкој, који међутим, уочи и за време конференције у Потсдаму, нису дали предвиђане резултате. Закључак је тај, истиче аутор, да до краја 1945. године, припајање Лужице Чехословачкој, није било на дневном реду како лужичкосрпске, тако ни чехословачке стране, због чега лужичкосрпски политичари све више пажње посвећују совјетским властима, а након стварање Совјетске војне администрације у Немачкој, и власти Совјетског савеза почињу другачије третирати лужичкосрпски проблем. Упркос упознавања совјетске команде са ситуацијом у Лужици, директива број 30/3 од 11, је констатовала да Совјетски Савез не подржава иницијативу одвајања Лужице од Немачке и њено припајање Чехословачкој.

Наредни одељак књиге, аутор посвећује потрази за алтернативама лужичко српског питања, како и у самом наслову наводи. С обзиром да били свесни негативног става совјетских власти према припајању Лужице, лидери Лужичких Срба су морали да значајно измене свој спољнополитички курс, што је било образложено у наредном меморандуму Лужичких Срба од 7. јануара 1946. године, упућеном руководиоцима савезничких држава, чему је претходио прелазак целокупног друштвеног живота у Лужици под контролу немачке администрације. У наставку, аутор истиче да су 27. Јануара 1946. године, на конгресу у Будишину, формулисана нова обраћања Стаљину и Жукову, са молбом да се подрже тежње Лужичких Срба ка стварању сопствене државе, што се апсолутно може сматрати кулминацијом националног покрета Лужичких Срба после 1945. године. Након спроведених пописа становништва на територији Лужице, организованих од стране Совјетске војне администрације, на којима је установљено да укупан број Лужичких Срба ипак није већи од 150 000 људи, Москва закључује да Лужички Срби, поред задовољења културних и националних потреба, немају право на државно уређење ван Немачке. С друге стране, аутор објашњава да је крај 1945. године и почетак 1946. године, обележен низом конструктивних корака, са циљем пружања подршке Лужичким Србима, као што је на пример било отварање прве лужичкосрпске гимназије, на северу Чешке. С тим у вези, почетком 1946. године, стигао је немали број обраћања Чехословачком Министарству, од стране локалних националних комитета неколицине чешких гра-

дова, који су садржали захтев за обезбеђивање политичке независности Лужичким Србима, подсећа аутор. Аутор приступа и опсежној анализи интересовања Пољске за лужичко питање, у лето 1946. године, што је у вези са планираном мировном конференцијом у месецима након тога. Ипак је, у односу на Варшаву, која није подржавала отцепљење Лужице од Немачке, Пољска јавност другачије била расположена према лужичкосрпском сепаратизму, који су чак доживљавали донекле корисним. Створивши независну пољску државу, Болеслав Храбри је ослободио Лужицу од немачке владавине, посматрајући Лужицу као важан интегритетни фактор спољне политике Прага и Варшаве. У вези са позицијом чехословачког руководства и Министарства одбране Чехословачке, аутор је запазио многе противречности, од којих је најзначајнија она где с једне стране, Министарство одбране Чехословачке, активно подржава припајање Лужице Чехословачкој, а с друге стране, убрзава исељавање судетских Немаца. Лужичкосрпски политичари су, и овог пута, били приморани да у извесној мери коригују свој спољнополитички курс. СЗНК је, тим поводом, 16. маја 1946. године, сачинио нови меморандум са молбом да се саслуша лужичкосрпска делегација у вези са решавањем немачког питања и састављања мировног уговора с њима, као и да се омогући слободни развој Лужичких Срба. Аутор закључује поглавље констатацијом, да је једна од најнеповољнијих последица исељавања Немаца из Чехословачке и Пољске, нагли пораст антисловенских расположења међу немачким становништвом, али, завршетком Другог светског рата, у условима растућег супротстављања Западу, стабилна државна творевина у Источној Немачкој је постала потреба Совјетског Савеза. Из тог разлога, пружање подршке лужичкосрпским радикалима, није представљало опцију за Москву.

Аутор у последњем поглављу наводи, да су у пролеће 1946. године, руководиоци СЗНК, онда када је Домовина почела да прави прве озбиљније кораке ка сарадњи с немачким антифашистичким политичким снагама, наставили да врло активно развијају своје радикалне спољнополитичке планове који су били усмерени на отцепљење Лужице од Немачке. С тим у вези, 16. маја 1946. године, СЗНК је упутио Секретаријату конференције министара спољних послова, четврти по реду меморандум, који је јасно садржао молбу да се саслуша лужичкосрпска делегација приликом разматрања немачког проблема. Оно што је остало непромењено је то,

да се и у овом меморандуму поново помиње незавидан положај и угњетавање Лужичких Срба. У наставку, аутор објашњава да је са слабљењем позиције СЗНК, од фебруара 1947. године, Домовина заузела позицију јединог реалног заступника националних интереса Лужичких Срба и упутила руководству Совјетске војне администрације у Немачкој молбу за организовањем пута, лужичкосрпске делегације у Москву, на Конференцију министара спољних послова земаља победница. Циљ пута је био, да делегација на конференцији представи нови лужичкосрпски меморандум, са основном тачком стварања „лужичке аутономне области“ у саставу Немачке. Због тога што Народни комесаријат спољних послова СССР није дао дозволу за долазак лужичкосрпских представника, делегација Домовине није отпутовала у Москву, истиче аутор. У марту 1947. године, Домовина је припремила Москви још један, последњи меморандум, који је предложио да се у мировни уговор с Немачком, уврсти тачка о политичком одвајању Лужице од Немачке и проглашења Лужице неутралном територијом. Поред тога, посебна пажња је посвећена детаљном излагању негативног искуства Лужичких Срба у њиховим односима са Немцима, након 1945. године. Поводом руководства Саксоније, представници лужичкосрпског народа су им, 1. септембра 1945. године, предложили пружање основних демократских права Лужичким Србима, иако, та молба није дала никакве резултате. Остали покушаји су били усмерени на уношење члана у Устав Саксоније о основним правима Лужичких Срба и били су, такође одбијени, упоредо са тим што им је одузето и право да створе своју политичку организацију. Забрињавајући проблем обезбеђивања националних права лужичкосрпског становништва, појавио се 1947. године, онда када је у саксонском ландтагу отпочео рад на Уставу, а одбијен предлог да се у устав укључи посебан члан који би гарантовао равноправност Лужичких Срба. Након одбијања, објашњава аутор, донета је одлука да се права лужичкосрпског становништва обезбеде доношењем посебног закона, што је подразумевало дуг процес разраде и усвајања. У августу 1947. године, нацрт закона је завршен, с тим што су делегати Јединствене социјалистичке партије Немачке морали да га бране у парламенту Саксоније. Саксонски ландтаг је 23. марта 1948. године донео Закон о заштити права лужичкосрпског становништва, који је учвршћивао права Лужичких Срба на слободан развој језика и културе, уз подршку државе (298). Тиме су, по први пут у својој историји, Лужички Срби добили законодавне га-

ранције од немачке државе. Аутор закључује дело подсећајући на ставове Павола Неда пред лужичким студентима, у којима указује на то да Лужички Срби немају довољне социјалне, економске и културне предуслове за независност, већ да им је неопходан курс који је усмерен ка решавању лужичког питања у оквиру немачке државности, због чега је изјавио: „Наше питање везано је за Немачку“ (301).

Овај рад је примљен 21. априла 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. јуна 2017. године.